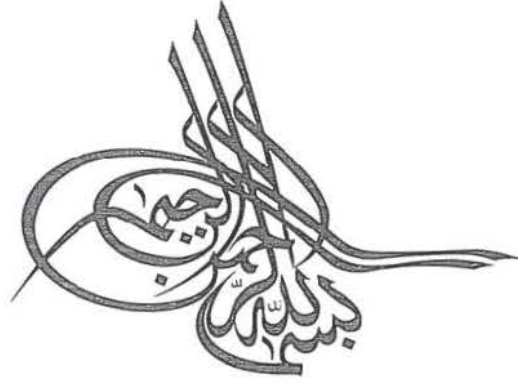




GAZİANTEP’TE DİNÎ HAYAT

Gaziantep 2017



Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları - 11

**ULUSLARARASI GAZİANTEP ÂLİMLERİ ve
GAZİANTEP'TE DİNİ HAYAT SEMPOZYUMU**
Bildiri Metinleri Kitabı

Editörler :

Yrd. Doç. Dr. Erol ERKAN
Arş. Gör. Dr. M. Raşit AKPINAR
Arş. Gör. Esra DELEN YILDIRIM
Arş. Gör. Hacer GENERAL

Koordinatör :

Yrd. Doç. Dr. Erol ERKAN

Hazırlayan / Yapımcı :

Gazikültür A.Ş.

Kitap Dizgi / Grafik :

SERTAÇ Bil. Eğt. İlt. Org. San. ve Tic. Ltd. Şti.
sertac@sertac.com.tr / www.sertac.com.tr

Baskı:

Dumat Ofset Matbaacılık San. ve Tic. A.Ş.
Bahçekapı Mah. 2477 Sokak No:6 Şaşmaz - Etimesgut / Ankara
dumat@dumat.com.tr

Basım Tarihi:

2017

ISBN : 978-975-9011-75-8



Bu kitapta yayınlanan yazıların ve fotoğrafların sorumluluğu yazarına aittir.

Bütün Yayın Hakları Saklıdır. Copyright © 2017

Yazılı izin alınmadan fotoğraf ve metinler hiçbir şekilde kullanılamaz.

*Yazışma Adresi: Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Üniversite Blv.
27310 Şehitkamil / GAZİANTEP Tel.: 0.342 360 69 65
ilahiyat@gantep.edu.tr - ilahiyat.gantep.edu.tr*

Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi (1846-1908)'nin Antep İlim ve Kültür Hayatına Katkıları

İsmail ALTINÖZ *

Özet

Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi, Antep eşrâfından, daha önceleri hocalık yapan, rütbe-i sâlise nişanına sahip Ahmet Muhlis Efendi'nin oğludur. 1846 yılında doğmuştur. Babası İstanbul Evkâf-ı Hümayun Kitâbeti, Hüdavendigâr Valiliğinden azledilen müteveffâ Süleyman Paşa'nın Baş Kâtipliği görevlerinde bulunmuştur. Mustafa Fehim Efendi 1868 yılında bir yıl Emlak Tahrirât Kalemî'nde çalışmış, daha sonra kâtiplik yapmıştır. 1870 yılında babası Evkâf Vekâleti'ne tayin olununca, 9 yıl babasının yanında çalışmıştır. Bu dönemde 1873 yılında Belediye Meclisi Kitâbet ve Sandık Eminliği'ne atanmış, 4 yıl beş ay boyunca bu görevde kalmıştır. Görevli olduğu sırada, 1880 yılında Bidâyet Mahkemesi yargıç yardımcılığında bulunmuştur. 1908 yılında vefât etmiştir¹.

Antepli bir ilim ve fikir adamı olan Mustafa Fehim Efendi, Antep ile alakalı telif eseri bulunmaktadır. Bu eserinde Antep'in iktisâdî, İçtimaî, Sosyal, Kültürel veçhelerini aydınlatmaya çalışmıştır. Biz de bu çalışmamızda yukarıda adı geçen müellifin *Risâle fi Târih-i Ayıntâb* adlı orijinal Osmanlıca eserinden yola çıkarak Osmanlılar Zamanında Antep'in İlim ve Kültür hayatına müellifin ne gibi katkılar sunduğunu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bu bildiride, Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi'nin eserinde Antep'te İlim Muhiti ve bunun oluşturduğu çevreler üzerindeki etkileri, kendisinin özel kütüphanesinde yer alan eserlerinden yola çıkarak Antep'in tarihi, kültürü,

* Yrd. Doç. Dr., KSÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ialtinoz@hotmail.com

1 Mustafa Fehim Efendi ile ilgili bilgiler kendi eserinin sonunda yer alan Terceme-i Hâl kısmından alınmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi, *Risâle fi Târih-i Ayıntâb*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Nr.3472, vr.46a.

edebiyatı üzerine verdiği bilgiler çerçevesinde şehrin ilmî ve kültürel hayatındaki değişikliklere değinilecektir.

Böylece, Osmanlılar zamanında önemli bir coğrafi konuma sahip olan Antep'in son dönem ilim ve kültür hayatı üzerinde durulacaktır.

Giriş

Ayıntâb şehri kendi ismiyle anılan ovanın tam ortasında, Güneydoğu Anadolu bölgesinin en büyük il merkezlerinden biri olup, Fırat nehrine karışmakta olan Sacur çayının yukarı kollarından birini teşkil eden Aynü'l-leben (Alleben) deresinin iki tarafında (daha ziyâde sağ tarafında) yer alan ve Haleb istikâmetinden itibâren gittikçe yükselen yaylanın (Anteb yaylası) merkezî noktasında, deniz seviyesinden yaklaşık olarak 840 m. yükseklikteki engebeli bir arazi üzerinde kurulmuştur². Antep şehri, en eski dönemlerden beri coğrafya itibariyle iskâna açık bir saha olarak bilinmektedir³. Bu şehir Akdeniz bölgesi ile Güneydoğu Anadolu bölgesinin birleşmesi noktasında, coğrafi vaziyeti itibâriyle, bulunduğu bölgede pek ehemmiyetli bir yol düğüm noktası rolünü üstlenmiş, eski devirlerden beri büyük bir ticâret merkezi hizmetini görmüştür⁴.

Çok eski bir tarihe sahip olan Gaziantep, ilim ve kültür alanında da önemli misyonlar üstlenmiş bir şehir olarak tarihte yerini almıştır. Geçmiş dönemde Antep şehri ilim ve kültür merkezi olması hasebiyle XIV. yüzyıl Antep âlimlerinden Bedreddin Aynî'nin tâbiriyle "*Küçük Buhara*" olarak anılmaktadır. Geçmişten günümüze değin iktisâdî, içtimâî, sosyal, kültürel anlamda özelliklerini koruyan bu şehir, daha sonraki dönemde bir sınai şehrine dönüşmüştür. Şehir bu özelliğinin yanı sıra bilim, kültür, turizm ve sanat merkezi olma yolunda hızlı adımlarla ilerlemektedir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar devlete önemli bürokratlar ve âlimler yetiştiren bu şehir, XIX. yüzyılda da bu özelliğini korumuştur.

XIX. Yüzyılın önemli müelliflerinden Antepli Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi tarafından 1884 yılında kayda alınan ve Antep ile ilgili zengin bilgileri ihtiva eden *Risâle fî Tarîf-i Kazâ-yı Ayıntab* adlı eserde XIX. yüzyılın son çeyreğindeki Antep şehri ile alakalı olarak çok değerli bilgileri

² Besim Darkot-Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Ayıntab", İA, II, 64.

³ Hüseyin Özdeğer, "Gaziantep", DİA, XIII, 446.

⁴ İsmail Altınöz, "Dulkadir Eyâletinin Kuruluşunda Antep Şehri (XVI. Yüzyıl)", Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan: Gaziantep, (Editör: Doç. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ), Gaziantep 1999, s.95.

bünyesinde barındırmaktadır. Mustafa Fehim Efendi'nin nesli günümüzde Tüzün soyadıyla devam etmektedir. Mustafa Fehim efendinin telif ettiği bu eser, XIX. yüzyıl şehir tarihi açısından büyük ehemmiyet arz etmektedir. Mustafa Fehim Efendi'nin babası Ahmet Muhlis Efendi, İstanbul, Halep, Bursa ve İzmir'de önemli görevlerde bulunmuş bir şahsiyettir.

Bu bildirinin temel malzemesini de Mustafa Fehim Efendi'nin yukarıda kaleme aldığı risâle oluşturmaktadır.

Risâle, muhteva bakımından, XIX. yüzyıl son çeyreğindeki Antep şehrinin iktisâdî, içtimâî, ilmî, sosyal ve kültürel yapısını gözler önüne sermektedir. Risâlede Antep'in iktisadî, içtimâî, sosyal ve kültürel yapısının yanısıra idâri ve mimârî tarihe de yer verilmiştir. Bir şehir monografisi hüviyetinde olan eser, Antep'in XIX. Yüzyıldaki panoramasını gözler önüne sermektedir. Risâle'de XIX. yüzyıl Antep bilgilerine (nüfus, eğitim, halkın özellikleri, mimari yapılar, eski eserler, esnaf ve dükkân sayıları, mahalle ve köy adları, pınar ve kастeller, hayvancılık ve ziraat'ın yanısıra sınıî ve ticaret, vergi, belediye, kurumlar) yer verilmiştir.

Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi'nin bu Risâlesini yayına hazırlayan ve adı geçen Risâleyi yayımlanmadan önce bu bilgileri benimle paylaşma lütfunda bulunan değerli meslektaşım Halil İbrahim Yakar'a teşekkürü borç bilirim.

Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi- Hayatı ve Eserleri

Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi, Antep eşrafından olup, önemli görevlerde bulunan ve rütbe-i sâlise nişanına sahip Ahmet Muhlis Efendi'nin oğludur. Ahmet Muhlis Efendi ile Antep'in önemli divan şairlerinden Hasırcızâde Hafız Mehmet Ağa, amca çocuklarıdır. Mustafa Fehim Efendi, 1263/1846 yılında Antep'te doğmuştur. Şeyh Fethullah, Mihâliye ve Çamuriye medreselerinde sarf ve nahiv derslerini başarıyla tamamlamış, sülüs ve nesih hat tâlimi yapmış, Arapça ve Farsça öğrenmiş, 22 yaşına kadar ilim tahsil etmiştir. Müftü Bahaddin Efendi'den tefsir dersleri almıştır. Rüştîye'ye gitmediği için diploma alamamıştır.

Çocukluğu küçük yaşlardan itibaren babasının memuriyeti sebebiyle İstanbul, Halep ve İzmir'de geçmiştir. Antep'e döndüklerinde okul çağında olan Fehim Efendi, o zamanki Antep medreselerinde iyi bir öğrenim görmüştür. Babası İstanbul Evkâf-ı Hümayun Kitâbeti ve

Hüdavendigâr Valiliğinden azledilen müteveffa Süleyman Paşa'nın Baş Kâtipliği, Maraş Ceza Dairesi Başkanlığı görevlerinde bulunmuş, önceleri de hocalık yapmıştır. Mustafa Fehim Efendi, 1868 yılında bir yıl Emlak Tahrirat Kalemi'nde çalışmış, daha sonra 3 Nisan 1868 tarihinde 250 kuruş maaş ile kâtiplik yapmıştır. 1870 yılında babası Evkâf Vekâleti'ne tâyin olununca, 8 yıl babasının yanında çalışmıştır. Bu dönemde 1874 yılında 300 kuruş maaş ile Belediye Meclisi Kitâbet ve Sandık Emirliği'ne tayin edilmiş, 4 yıl beş ay boyunca bu görevde kalmıştır. Kitâbet ve sandık emniyeti birbirinden ayrılınca kitâbet hizmetinde 2,5 sene bulunmuştur. Burada görevli olduğu sırada, 25 Teşrin-i Sâni 1297/25 Kasım 1881 tarihinde Bidâyet Mahkemesi yargıç yardımcılığında bulunmuş ve 300 kuruş maaş almıştır⁵. 1908'de vefat etmiştir.

Mustafa Fehim Efendi'nin bir başka özelliği de hattat olmasıdır. Kendi hat örneklerinin, ayet ve hadis açıklamalarının yer aldığı Mecmuâtü'l-Letâif⁶ adlı bir eserinde hat sanatıyla ilgili meşk çalışmaları da bulunmaktadır. Fehim mahlasıyla şiirler kaleme alan Mustafa Fehim Efendi'nin günümüze ulaşan gazeli de bulunmaktadır⁷.

Risâle Hakkında Genel Bilgiler

Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 3472 numarada kayıtlı olan *Risâle fi Tarîf-i Kazâ-yı Ayınâb*⁸, 40 varaktan meydana gelmektedir. İlk sayfada eserin adı ve 1 Receb 1298/30 Mayıs 1881 tarihi yazılıdır. Aynı sayfada ayrıca Mustafa Fehim Efendi'nin mührü de mevcuttur. Aynı zamanda iyi bir hattat olan ve risâleyi bizzat kaleme alan Hasırcı-zâde Mustafa Fehim Efendi, risâlede 1301-1303/1883-1885 yıllarına ait Antep ile ilgili çok değerli bilgileri bizlere sunmaktadır. Antep'te sosyal yaşamla

5 Mustafa Fehim Efendi, risâlenin sonuna, Bidâyet Mahkemesi yargıç yardımcılığı bulunduğu sırada, Mayıs 1299/1883'te, o zamana kadarki tercüme-i halini de eklemiştir. Hayatı hakkındaki bilgiler risâleden alınmıştır.

6 Antepli Divan Şairleri yazarı kuymedi meslektaşımız Halil İbrahim Yakar'ın lütfettiği bilgi. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Halil İbrahim Yakar, "Mahalli Kaynakların Değerlendirilmesi ve Antepli Divan Şairleri Örneği", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6/2, (2007), s.81.

7 Cemil Cahit Güzelbey, Gaziantep Büyükleri ve Gaziantep Meşahirine Ek, Ankara: Ajans-Türk Bas., 1988. s.203-208; Şakir Sabri Yener, "Gaziantep Hattatları", Gaziantep Kültür Dergisi (GKD), IV/41, s.100; Cemil Cahit Güzelbey, "Hasırcıoğulları", GKD, (10 Mart 1961), IV/39, s.63-64; Aynı yazar, "Gaziantep Folklorcuları ve Gaziantep'in ilk Folklorcusu", GKD, (10 Haziran 1967), X/114, s.131, 139; Ömer Asım Aksoy, Hasırcıoğlu Hafız Mehmet Ağa, Gaziantep 1941; Şakir Sabri Yener, "Gaziantep Hattatları ve Hakkakları", GKD, (Ekim 1968), XI, s.227.

8 Risâle fi Tarîf-i Kazâ-i Ayınâb, 1996 yılında Kültür Bakanlığı'nın Anadolu kütüphanelerinde bulunan yazma eserleri bölge kütüphanelerinde bir araya getirme kararından sonra, Gaziantep Halk Kütüphanesi'nde bulunan diğer yazmalarla birlikte Konya'ya nakledilmiştir.

ilgili hemen her konu risâlede yer almıştır. Nüfus, gayrimüslimler hakkında bilgiler, belediye ile veriler, mahalle ve köy adları, Antep'in çevre illere mesâfeleri, hayvan adedleri, hubûbat bilgileri, Antep'teki camiler, dükkân ve hayvan sayıları, hububat, arazi miktarları, esnaf grupları, Antep'teki sınıî ve ticaret bilgileri, toplanan vergiler, pınarlar, madenler gibi değişik konularda malumat mevcuttur. Risâlede geçen konular kategorize edilerek aşağıda sunulmuştur.

Risâleye Göre XIX. Yüzyıl Ayıntâb Bilgileri

Şehrin Fiziki Yapısı

Ayıntâb Kazası ve Sınırları hakkında bilgiler veren müellif; 1233/1817'ye kadar Maraş Sancağı'na bağlı olan Antep Kazasını demografik ve fiziki yapısı hakkında bilgiler sunmaktadır. Adı geçen kaza, Sultan II. Mahmud zamanında, Ahmet Hurşid Paşa'nın Halep Valiliği esnasında Halep Sancağı'na bağlanmıştır.

Bu bilgilere ilave olarak Ayıntâb isminin menşei ve terminolojisine değinen müellif, bu ismin meşhur kalesinden neş'et ettiğini vurgulamaktadır. Ayıntâb Kazasının Coğrafi konumuna değinen yazar, çevre iller ile mesafelere de yer vermiştir.

Mustafa Fehim Efendi'nin risâlesinde; beldenin güney tarafında Tilbaşar ve Arkık nahiyeleri, Arab ve Türkmen aşiretlerinin ikâmeti olan Hezek nahiyesi, güneydoğuda Reşi, Orul, Kızılhisarve Kızık nahiyeleri yer almaktadır.

Mimari Mekânlar

Risâlede; Antep'teki mimari mekânlar hakkından değerli bilgiler verilerek şehirde bulunan mimari eser sayıları ve binaların yapıları da zikredilmiştir. Buna göre; 1883 yılı itibariyle Ayıntab kazasında 1 Hükümet konağı, 1 Telgrafhâne, 1 Postahâne, 1 Hastahâne (Protestan Milletine ait Amerikalıların yaptırdığı), 35 Camii, 120 Mescid, 5 Kilise, 1 Havra, 20 Medrese, 1 Rüştîye Mektebi, 28 Mahalle Mektebi olmak üzere 214 bina mevcuttur. Bunların yanı sıra kazada 12 Hristiyan Mektebi, 1 Yahudi Mektebi, 12 Han, 30 Fırın, 50 Kahvehâne, 2700 dükkân, 130 Tabakhâne, 1 Hapishâne, 2 Konsoloshâne, 1 Kütüphane olmak üzere 2952 yapı bulunmaktadır.

Binaların Yapısı

Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi; Şehirde bulunan mevcut binaların yapısından şu şekilde söz etmektedir: *“Binalar bileği taşı ve havradan yapılmıştır. Binaların üzerleri direk ve topraktır, bazıları da kiremit ile örtülmüştür. Camii ve medrese avluları, traşlı olup zeminleri siyah ve kırmızı taşlarla döşenmiştir. Hamamların, halvet, sofra, kurna, iç, dış avluları rengârenk çeşitli mermer ve taşlardan oluşmaktadır. Bütün sokakları, yontularak düzeltilen siyah taşlardan oluşmaktadır. Önceleri çarşı ve sokaklar gayet dar iken; 1880’lerde binaların düzenine uyularak, büyük caddelerin çoğu çok güzel bir şekilde yenilenmiştir. Dükkânların önlerindeki gereksiz binalar kaldırılmış, çarşı ve pazarların önleri düzeltilmiş, çarşıların üzeri yarım kubbe şeklinde kârgir ahşap ve direklerle örtülmüştür”*.

“Kazada elbise, silah ve diğer malzemelerin saklanması için yapılan Redif Askeri deposunun doğu ve batı tarafından iki kapısı vardır. Depoda cephanelik ve mutfak da mevcuttur”⁹.

Yollar

“Kazada 1879 yılına kadar şose ve kaldırım yapılmamıştır. Bu tarihte Ayıntâb Belediyesi’ne verilen ayrıcalık ile 12 saat uzaklıkta bulunan Kilis ve oradan sancak merkezi Halep’e şose benzeri bir araba yolu yapılması planlanmış, 18 Mart 1879’da yolun yapımına başlanmıştır”¹⁰.

Dinî ve Sosyal Yapılar

Eski Eserler-Kaleler

Kadim binalardan olan ve Ayıntâb şehrinin nüvesini teşkil eden tek parça olarak inşâ edilen Kale, Mısır Çerkes sultanlarından Kayıtbay döneminde külliyyetli meblağlarla tamir görmüştür. Kalenin bazı burçları mahvolmaya yüz tutmuştur. Birinci kapısı üzerinde Sultan Süleyman Han’ın tamir kitabesi yer almaktadır. Bazı memurların kayıtsızlığı sonucu burçlar mahvolmak üzeredir. Kuzey ve kible tarafında bazı burçlar muhkemdir. Yaşlılardan alınan bilgiye göre; Kale kapısı önceleri doğuda

9 Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 2b.

10 Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 5a.

iken, daha sonra kible yönüne alınmıştır. Kale içinde meşhur âlimlerden İmam Gazali'nin makamı ile derinliği 15 kulaç, büyüklüğü yaklaşık eni 127, boyu 254 cm Sature denen acı suyu olan bir kuyu, bir mescid, cephâne mahzenleri, zindan, hamam harabeleri, taş ve kayadan oluşan ve 250 merdiven ile inilen çukur bir yerde hazmı güç ve ağır bir su daha bulunmaktadır. Kalede dizdarlara mahsus konak ve saraylar virâne haline gelmiştir. Şehrin kible yönünde 6 saat mesafede Birecik Caddesi'nde Araplar arasında Kal'a-i Selâsil adıyla bilinen Tılbaşar Kalesi harâbe haldedir. Yine şehrin batısında 4 saat uzaklıkta bulunan Burç köyünde Burcû'r-Rasas isimli kale kalıntıları ile bir höyük bulunmaktadır¹¹.

Camiler

Şehir merkezinde eski tarz üzere yapılmış Boyacı Camii demekle bilinen büyük camiinin harim kısmı 50 metre eni 20 metre olup iki tarafında 2 küçük mescidi ve dışardan ve içerden 6 kapısı vardır. Bundan başka isimleri aşağıda verilen 35 adet minareli ve 100'den fazla mahalle mescidi mevcuttur¹².

Camiler: Ayşe Bacı Camii, Şeyh Camii, Kozanlı, Musullu, Eski Saray, Ağa Camii, İhsan Bey, Tilki Oğlu, Ahmed Çelebi, Narlı Kale, Diğer Şeyh Camii, Cevizlice, Bekir Bey, Yahya Efendi, Şeyh Ömer, Bostancı, Debbağhâne, Aliyü'n-Neccar, Tahtâni, Keçehâne, Şîrvânî, Handâniye, Ömeriye, Bey, Akyol, İbn-i Eyyüb, Kastelbaşı, Mehmed Paşa, Karagöz, Karatarla, Alaybey, Hüseyin Paşa, Hacı Nâsır, Tekye Camii, Alâü'd-Devle Camii.

Tarikatlar

Şehir dışında Meydan isimli yerde 300 metre uzunluğunda, 110 metre genişliğinde Cebâniyet musallası, 20 medrese, Mevlevî, Kâdiri, Rûfâî, Nakşibendi dervişlerine ait 6 tekke vardır¹³.

Evliyalar

Ayıntâb'ın güneyinde ufak bir dağın zirvesinde kârgir kubbeli, güzel bir binâ altında evliyadan Kurban Baba'nın,

11 Hasircizâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 7a.

12 Hasircizâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 3b.

13 Hasircizâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, göst. yer.

Kible yönünde büyük zatlardan Aydın Baba'nın,
Kuzeydeki Nur Ali Ağa Dağı'nın tepesinde Hayik Baba'nın,
Kuzey tarafındaki dağın tepesinde büyük evliyalardan Hacı
Baba'nın,

Zikredilen dağın şehre bitişik eteklerindeki küçük bir mahallede
Emin Dede lakaplı büyük bir zatın mezarı vardır.

Ayıntab merkezinde Kürttepe Mahallesinde büyük zatlardan Semâi
Dede'nin,

Tepenin eteğinde Hz. Yuşâ Peygamber'in mezarı ile büyük
evliyalardan türbedarı Pür Safa Baba'nın mezarı,

Mezârîstan Caddesi'nde Hintli ve gariplerin mesken tuttuğu kayaya
oyulmuş 9 hücreli ve 55 merdiven ile inilen, çokça sulu ve kayadan oyma
mescidi içinde Şeyhcan Hazretleri'nin,

Yazıcık Caddesi'nde 75 merdiven ile inilen yerin ortasında İmam
Gazal isimli zatın mezarı,

Şehir mezarlığında ulemadan Saçaklı-zâde ve Kutub ismi verilen
zatların mezarları mevcuttur. Zikredilen yerler, halkın ziyaret ettiği
mekânlardır¹⁴.

İdarî Yapı ve Yönetim

Hükümet Konağı

Şehrin ortasında uygun bir mevkide bulunan Hükümet Konağı,
kuzeye bakan üst kat idare odası bulunmaktadır. Bu müstemilâtın diğer
kısımlarında ise;

Bidâyet mahkemeleri,
'Aşâr idaresi,
Kible tarafında belediye,
Evkâf ve komisyon odaları,
Kuzey tarafında Hazine ve Mal müdürlüğü,
Alt katta emlak idaresi, nüfus, zabıta odaları,
Üç kapı hapishânesi ile ufak bir hükümet dairesi durumundadır.
Ayıntâb Kazası mevcut örgütlenme içinde, idari yapılanma/

14 Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 8b.

yöneticiler hakkında da bilgiler vermektedir¹⁵.

Belediye Yönetimi

Belediye Meclisi bir başkan, dört Müslüman, dört Hıristiyan ve bir Yahudi üyeden oluşmaktadır. Personel olarak bir kâtib, bir sandık emini, bir müfettiş, üç çavuş ve bir odacı şeklindedir. Belediye binası, hükümet binası içinde bir büyük, iki küçük oda ve bir kahve odasından oluşmaktadır¹⁶.

Askerî Bilgiler

Ayıntâb ve civarında bulunan askerî tesisler ve buradaki askeri personel hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır¹⁷.

Vergi Gelirleri

Askerlik bedeli, aşar, koyun vergisi, müteferrik gelirler, dâhili, mâli, şer'î ve nizâmî, nâfia vergileri ile birlikte kazada toplanan vergi miktarları hakkında bilgiler sunulmaktadır¹⁸.

Belediye Gelirleri

Ayıntâb Belediyesi'nin gelirleri arasında; kasaplardan alınan vergi, ölçü vergileri (keyyâliye), hayvan vergileri, kantar vergileri, mizân-ı pazar gelirlerden ve bunların miktarlarından bahsedilmektedir¹⁹.

Demografik Yapı

Demografik Yapı kısmında Ayıntâb Halkının Özelliklerinden bahsedilmektedir. Ayıntâb halkının çoğunluğu değişik beldelerden gelmekle beraber eski ahâlisi az kalmıştır. Halkı, genellikle orta ve uzun boylu, sıhhatli ve kuvvetli bünyeli, cesur ve güçlü adamlardan oluşmaktadır. Bazısı karayağız ise de, çoğunun tenleri beyazdır. Antep çıbanı nedeniyle yüzünde iz kalanların sayısı çoktur²⁰.

15 Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 6b.

16 Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 17a.

17 Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 5b.

18 Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 5a.

19 Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 16b.

20 Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 2a.

Mahalleler

Risâlede, Ayıntâb'da bulunan mahalleler daire adı altında bölge bölge ve nüfus sayılarıyla birlikte verilmiştir.

Mahallenin şehir içindeki konumu belirtilmiş ve şehrin hangi mevkiinde bulunduğu zikredilmiştir.

Mahallenin etnik yapısı da risâlede bahsedilmiş ve mahalledeki esnaf grubunun ağırlıklı olarak hangi mesleklerden olduğu üzerinde durulmuştur.

Risâlede mahallenin adeta genel bir panoraması çizilmiştir.

Alt kısımlarda ise; daire başlığı altında mahalle adları ve mahallede bulunan kişi sayıları verilmiştir²¹.

Ayıntâb Şehrinde yer alan Mahalle adları ise; şu şekilde sıralanmaktadır:

Debbağhâne Dairesi: Tışlakî (111 kişi), Emin Dede (21 kişi), Kaysara (68 kişi), Câbî (88 kişi), Bostancı (94 kişi), Kurb-ı Bostancı (58 kişi), Kastel (37 kişi), Kebkeb (100 kişi), Sefer Paşa (15 kişi), Hacı Bâki (98 kişi), Karamaraş (36 kişi), Yaprak (85 kişi), Kurb-ı Aliyyü'n-Neccar (37 kişi), Çakmak (51 kişi) adlı 14 adet bölük ve mahalleden oluşan Debbağhâne Dairesi, Aliyü'n-Neccar ve Kara Maraş adlı iki adet taş ve bir adet tahta köprüyle ayrılmıştır. Mahalleler şehrin kuzeybatısında yer almaktadır. Tışlaki Mahallesi'nde Müslüman ve Hıristiyanlar birlikte yaşamaktadır. Diğer mahallelerde Müslümanlar oturmaktadır. Daire ahalisinin çoğunluğu tabak esnafıdır.

Kürkçüyan Dairesi: Kürkçüyan Dairesi, Yahni (186 kişi), Kara Sakal (52 kişi), Kürtünciyan (150 kişi), Kanalcı (64 kişi), Mağarabaşı (40 kişi), Boyacı (60 kişi), Kızılca Mescid (146 kişi), Kürkçüyan (284 kişi) adlı 8 mahalleden oluşmakta olup, kentin kuzey ve doğusunda yer almaktadır. Dairenin bir kısmı kent dışındaki bostan ve bahçelere bitişiktir. Ahalisinin çoğunluğu bahçıvan ve bostancı olup fakirdir. Mahallenin tamamı Müslümandır.

Şhreküstü Dairesi: Ahalisinin tamamı Müslüman olup Arap ve Gülşen dairelerinden oluşan Şhreküstü mevki, kazanın doğusunda yer almaktadır. Sınırları Müslüman mezarlığına ve bostanlara bitişiktir. Ahalisinin çoğunluğu fakirdir. Çulhacılık ve bostancılık yapan halkı çok çalışkan ve gayretlidir.

21 Hasircızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 11b-16a.

Arab Dairesi: Arab Mahallesi (36 kişi), Tasahçı Hânesi (26 kişi), Kılıncoğlu Mahallesi (74 kişi), Delbes Mahallesi (96 kişi), Şarkıyan Mahallesi (74 kişi), Daracık Zükak Mahallesi (60 kişi), Şeyh Salman Mahallesi (76 kişi), Nergis Hânesi (32 kişi), Kurb-ı Şarkıyan Mahallesi (16 kişi), Kaya Zokağı Mahallesi (52 kişi).

Gülşen Dairesi: Gülşen Hânesi (58 kişi), Kocaoğlu Hânesi (104 kişi), Hacı Vahab Hânesi (28 kişi), Hamamcı Hânesi (78 kişi), Emrekli Hânesi (36 kişi), Kafar Hânesi (34 kişi), Kaba Sakal Mahallesi (88 kişi), İmam Bölüğü Mah. (86 kişi), Müzellef Hânesi (24 kişi), Kepenek Mahallesi (130 kişi).

Cevizlice Dairesi: Cevizlice (140 kişi), Kurb-ı Cevizlice (38 kişi), Suyabatmaz (76 kişi), Hızır Çavuş (88 kişi), Hacı Halil (62 kişi) mahallelerinden oluşan Cevizlice Dairesi, şehrin doğu ve güneyinde yer almaktadır. Mahallenin tamamı Müslümandır. Çoğunluğu zenginlerden oluşmaktadır. Dairenin bir tarafı şehre, bir tarafı şehir dışındaki bostanlara bitişiktir.

Tarla-yı Atık Dairesi: Seng-i Tavıl (110 kişi), Tarla-yı Atık (289 kişi), Çukur (354 kişi), Zencirli (318 kişi), Ehl-i Cefâ (188 kişi), Tarla-yı Cedîd (170 kişi), Kurb-ı Tarla-yı Cedîd (32 kişi), Musullu-zâde (108 kişi) mahallelerinden oluşan Tarla-yı Atık Dairesi'nde Müslüman, Hıristiyan ve Yahudiler karışık ikâmet etmektedir. Ahâlisinin ekseriyeti Hıristiyan ve çok azı Müslüman olup, çoğunluğu zengindir. Bu mahallelerin tamamı şehrin ortasında bulunmaktadır ve diğer dairelere nisbetle imâr edilmiş bir bölgedir.

İbn-i Eyyüb Dairesi: İbn-i Eyyüb Mahallesi Dairesi, Eyüboğlu (426 kişi), Kayacık (132 kişi), Kurb-ı Kayacık (60 kişi), Bey (168 kişi), Kurb-ı Bey (28 kişi) mahallelerinden oluşmakta olup, şehrin batı ve güneyinde bulunmaktadır. Ahalisinin çoğunluğu Hıristiyan ve zengindir. Diğer mahallelere oranla imar edilmiş bir dairedir. Bir tarafı şehir dışında, bir kısmı şehir içinde yer almaktadır.

Eblehan Dairesi: Eblehan (182 kişi), Hayik Zimyan (132 kişi), Akyol (240 kişi), Yalnızhâne (66 kişi), Hayik Baba (26 kişi) mahallelerinden oluşan Eblehan Dairesi şehrin batısında olup, çoğunluğu Hıristiyan, azı Müslümandır. Zenginler fakirlere oranla

fazla olup, dairenin bir tarafı kazanın dışında, Hayik Baba adlı zaviye yanında bulunan hastaneye, bir tarafı Kilis Caddesi'ne bitişiktir.

Kozanlı Dairesi: Kozanlı Dairesi, Kozanlı (324 kişi), Hayik Müslüman (314 kişi), Kurb-ı Molla Ahmed (58 kişi), Kurb-ı Kozanlı (246 kişi) mahallelerinden oluşmaktadır. Şehrin batısında bulunan dairede yaşayan halkın üçte ikisi Hristiyan, üçte biri Müslüman olup, zengin ve fakiri eşittir. Dairenin güneyi tamamen İslâm ve Hristiyan mezarlığına bakmaktadır.

İbn-i Şükür Dairesi: Kurb-ı İbn-i Şükür (36 kişi), İbn-i Şükür (174 kişi), İbn-i Kör (120 kişi), Seng-i Hoşkadem (54 kişi), Seng-i Tavi (32 kişi) mahallerinden oluşan İbn-i Şükür Dairesi, şehrin kuzeyinde yer alıp, çoğunluğu Müslüman ve pek azı Hristiyan'dır. Dairenin bir tarafı Kürttepe denen dağda, bir tarafı kazanın dışında, bir tarafı kazanın ortasındadır. Seng-i Hoşkadem Mahallesi'nin tamamı kazanın ortasındadır ve hükümet binası da bu mahallede yer almaktadır.

Yukarıda zikredilen mahallelerde 6199 Müslüman, 2161 Hristiyan ve 122 Yahudi olmak üzere toplam 8482 kişi mevcuttur²².

Ayıntâb Nahiye ve Köyleri

Ayıntâb'ın dört tarafında, merkezden 9 saat mesafede çoğu küçük, pek azı büyük olmak üzere 250 köy vardır. Aşağıda, nahiyeler ve bağlı olan köylerden 185 tanesinin ismi verilmiştir²³.

Aşağıda 1300/1883 yılında şehir merkezi ve nahiyelerdeki mahalle sayıları ile hâne sayıları verilmiştir. Buna göre, Ayıntâb Merkezi'nde 82 mahallede 6000 hâne, Orul'a bağlı 15 köyde 879 hâne, Çarpın'a bağlı 16 köyde 415 hâne, Çekede'ye bağlı 28 köyde 820 hâne, Büyük Kızılhisar'a bağlı 12 köyde 495 hâne, Reşi nahiyesine bağlı 7 köyde 335 hâne, Hezeke nahiyesine bağlı 31 köyde 660 hâne, Kızık nahiyesine bağlı 9 köyde 56 hâne, Tılbaşar nahiyesine bağlı ise; 67 köyde 918 hâne bulunmaktadır²⁴.

²² Hasircızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 11b-13a.

²³ Hasircızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 3a-3b.

²⁴ Hasircızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 3b.

Konar-Göçer Aşiretler

Halep'e bağlı Cedîdi, Lehib ve Küyyar aşiretlerinden gelen pek çok kişi, yaz ayları ve hasat zamanında Tilbaşar ve Kızılhisar'da ziraatle uğraşmaktadırlar. 1880'lerden önce Ayıntâb nahiyelerine, 60 hâne ve 200 nüfustan oluşan Savcılı aşireti ve 20 hâne ile 80 nüfustan oluşan Benâmlı aşiretleri gelerek yerleşmişlerdir. Bundan başka kaza çevresinde 30 hane ve 100 nüfustan oluşan ve kalburculuk sanatıyla uğraşan Kıbtîler, konar göçer olarak fakir ve perişan kimselerdir²⁵.

Ayıntâb Şehrinin Nüfusu

Ayıntâb'da Müslüman erkek ve kadın nüfus 22.000,

Ermeni nüfus 8000,

Protestan ve Katolik nüfus 600'dür.

Müsevilerle birlikte 5 grubun toplam nüfusu 32.800'e ulaşmaktadır.

Kaza nüfusu, etrafındaki yerleşim yerleriyle beraber 62.934'dür²⁶.

Aşağıdaki tabloda Müslüman, Ermeni, Yahudi, Kıbtî, Protestan ve Katoliklerin 12 Mayıs 1297/ 1881 yılı itibariyle yaş gruplarına göre nüfus dağılımları şu şekildedir²⁷:

Esnân-i muhtelifede bulunan eşhâs-ı zükuri

Milel-i muhtelif	1-15	16	17	18	19	20	20-27	27-35	35-40
İslâm	3370	446	432	443	409	420	2507	2436	1987
Ermeni	467	72	69	74	76	61	366	374	265
Yahûdi	16	4	9	4	7	6	37	32	30
Kıbtî	43	2	3	4	4	4	20	33	8
Protestan	93	20	16	96	91	13	88	104	63
Katolik	10	3	3	2	3	2	11	9	6
	3999	547	532	623	590	506	3029	2988	2359

Milel-i muhtelif 40-6060+yekün-i zükür yekün-i inâs yekün-i umûmî

İslâm	6238	6831
Ermeni	1025	988

25 Hasircızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 2b-3a.

26 Hasircızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 5b.

27 Hasircızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 6a.

fazla olup, dairenin bir tarafı kazanın dışında, Hayik Baba adlı zaviye yanında bulunan hastaneye, bir tarafı Kilis Caddesi'ne bitişiktir.

Kozanlı Dairesi: Kozanlı Dairesi, Kozanlı (324 kişi), Hayik Müslüman (314 kişi), Kurb-ı Molla Ahmed (58 kişi), Kurb-ı Kozanlı (246 kişi) mahallelerinden oluşmaktadır. Şehrin batısında bulunan dairede yaşayan halkın üçte ikisi Hristiyan, üçte biri Müslüman olup, zengin ve fakiri eşittir. Dairenin güneyi tamamen İslâm ve Hristiyan mezarlığına bakmaktadır.

İbn-i Şükür Dairesi: Kurb-ı İbn-i Şükür (36 kişi), İbn-i Şükür (174 kişi), İbn-i Kör (120 kişi), Seng-i Hoşkadem (54 kişi), Seng-i Tavis (32 kişi) mahallerinden oluşan İbn-i Şükür Dairesi, şehrin kuzeyinde yer alıp, çoğunluğu Müslüman ve pek azı Hristiyan'dır. Dairenin bir tarafı Kürttepe denen dağda, bir tarafı kazanın dışında, bir tarafı kazanın ortasındadır. Seng-i Hoşkadem Mahallesi'nin tamamı kazanın ortasındadır ve hükümet binası da bu mahallede yer almaktadır.

Yukarıda zikredilen mahallelerde 6199 Müslüman, 2161 Hristiyan ve 122 Yahudi olmak üzere toplam 8482 kişi mevcuttur²².

Ayıntâb Nahiye ve Köyleri

Ayıntâb'ın dört tarafında, merkezden 9 saat mesafede çoğu küçük, pek azı büyük olmak üzere 250 köy vardır. Aşağıda, nahiyeler ve bağlı olan köylerden 185 tanesinin ismi verilmiştir²³.

Aşağıda 1300/1883 yılında şehir merkezi ve nahiyelerdeki mahalle sayıları ile hâne sayıları verilmiştir. Buna göre, Ayıntâb Merkezi'nde 82 mahallede 6000 hane, Orul'a bağlı 15 köyde 879 hane, Çarpın'a bağlı 16 köyde 415 hane, Çekede'ye bağlı 28 köyde 820 hane, Büyük Kızılhisar'a bağlı 12 köyde 495 hane, Reşi nahiyesine bağlı 7 köyde 335 hane, Hezeke nahiyesine bağlı 31 köyde 660 hane, Kızık nahiyesine bağlı 9 köyde 56 hane, Tilbaşar nahiyesine bağlı ise; 67 köyde 918 hane bulunmaktadır²⁴.

²² Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 11b-13a.

²³ Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 3a-3b.

²⁴ Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 3b.

Konar-Göçer Aşiretler

Halep'e bağlı Cedîdi, Lehib ve Küyyar aşiretlerinden gelen pek çok kişi, yaz ayları ve hasat zamanında Tilbaşar ve Kızılhisar'da ziraatle uğraşmaktadırlar. 1880'lerden önce Ayıntâb nahiyelerine, 60 hâne ve 200 nüfustan oluşan Savcılı aşireti ve 20 hâne ile 80 nüfustan oluşan Benâmlı aşiretleri gelerek yerleşmişlerdir. Bundan başka kaza çevresinde 30 hane ve 100 nüfustan oluşan ve kalburculuk sanatıyla uğraşan Kıbtîler, konar göçer olarak fakir ve perişan kimselerdir²⁵.

Ayıntâb Şehrinin Nüfusu

Ayıntâb'da Müslüman erkek ve kadın nüfus 22.000,

Ermeni nüfus 8000,

Protestan ve Katolik nüfus 600'dür.

Müsevilerle birlikte 5 grubun toplam nüfusu 32.800'e ulaşmaktadır.

Kaza nüfusu, etrafındaki yerleşim yerleriyle beraber 62.934'dür²⁶.

Aşağıdaki tabloda Müslüman, Ermeni, Yahudi, Kıbtî, Protestan ve Katoliklerin 12 Mayıs 1297/ 1881 yılı itibariyle yaş gruplarına göre nüfus dağılımları şu şekildedir²⁷:

Esnân-i muhtelifede bulunan eşhâs-ı zükuri

Milel-i muhtelif	1-15	16	17	18	19	20	20-27	27-35	35-40
İslâm	3370	446	432	443	409	420	2507	2436	1987
Ermeni	467	72	69	74	76	61	366	374	265
Yahûdi	16	4	9	4	7	6	37	32	30
Kıbtî	43	2	3	4	4	4	20	33	8
Protestan	93	20	16	96	91	13	88	104	63
Katolik	10	3	3	2	3	2	11	9	6
	3999	547	532	623	590	506	3029	2988	2359

Milel-i muhtelif 40-6060+yekün-i zükür yekün-i inâsyekün-i umûmî

İslâm	6238	6831
Ermeni	1025	988

25 Hasircızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 2b-3a.

26 Hasircızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 5b.

27 Hasircızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 6a.

<i>Yahûdi</i>	59	45	<i>tarîh</i>		
<i>Kıbtî</i>	408	26	<i>Cemâziyye'l-evvel 98</i>		
<i>Protestan</i>	220	229 1	<i>2 Mayıs 97</i>		
<i>Katolik</i>	23	25			
	7605	8126	30904	32030	62934

Gayrimüslim Sayıları

Ayıntâb'da 1300/1883 yılında;
 5.805 Ermeni,
 1836 Protestan,
 143 Katolik,
 358 Musevî olmak üzere toplam 8.142 gayrimüslim erkek nüfus vardır.²⁸

Şehrin Eğitim Durumu

İlmî Hayat

150 yıl öncesine kadar talebe ve âlimler arasında “İlim Kapısı” demekle meşhur olan şehirde, câhil ve zengin kesimin hürmetsizliği sonucu âlimlerin sayıları azalmıştır. Son zamanlarda medrese ve kütüphaneleri iyi durumda olup ilme karşı oldukça rağbet vardır²⁹.

Mektepler

Kazada 1 muvakkithâne,
 1 Kütübhâne ve 1 Rüştüye Mektebi vardır.
 Bundan başka 28 Müslüman, 3'ü Ermeni, 2'si Protestan, 1'i Katolik, 1'i Yahudi olmak üzere 35 aded ilk mektep,
 1'i Ermeni, 2'si Protestan, 1'i Katolik Kilisesi ve 1 Yahudi Havrası olmak üzere 5 aded gayrimüslim ibadet mekânı vardır.³⁰

5 öğretmen ve iki memurun çalıştığı kazadaki rüştiyenin (ortaokul) öğrenci sayısı 1300/1883 senesi itibariyle 148 olup, bu okulu bitiren 14 kişi, bitiremeden ayrılan 40 kişidir. Bu sene kayıt yaptıran ise; 40 kişidir.

28 Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 10a.

29 Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 2a.

30 Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 3b-4a.

Mekteb-i İbtidâiyye'ye (İlkokul) giriş yapan 274 öğrenciden 51 tanesi eğitimini tamamlamış, 101 tanesi tahsilini tamamlayamamıştır. İki okulda 2 öğretmen, 1 memur ve 122 öğrenci vardır.³¹

Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi'nin Kütüphanesi

Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi sağlığında sahip olduğu kitapların listesini risâlede tek tek vermiştir. Çok değişik bilim dallarından pek çok kitaba sahip olan Fehim Efendi'nin nasıl bir kitabî birikime sahip olduğu anlaşılmaktadır. Müellifin kütübhanesinde 230 cild kitap yer almaktadır.³²

Ziraî, Sinaî ve Ticarî Bilgiler

Sinaî Bilgileri/Esnaf Teşekkülleri

Şehirde gelişmiş bir sinaî olmayıp bununla beraber şehir merkezinde tabak, çulha, alacacı, abacı, ekmekçi, kuyumcu, dökümcü, kazaz, saraç, dikici, helvacı, mimar, nalbant, kazancı, demirci, dokuyucu, kunduracı, borucu esnafı mevcuttur.

Asayişin düzgün olması sonucu, Halep ile kıyaslanamaz ise de, ticaret ilerlemeye başlamış, son beş on yıl içerisinde birkaç parça han, sabunhâne yapılmıştır. Bunlara ilave olarak yağ, bal, pekmez ve alaca ticaretinin kente canlılık kazandırdığı görülmektedir.

Bu dönemde yöreye uygun yüksek binalar yapılmış, alışveriş canlanmıştır.

Zenginlerin artması kadar fakirlerin de sayısı artmaya başlamıştır.

Pek sulak olmayan çevre köylerde bağcılık, zeytincilik, fıstıkçılık yapılmakta, elma, armut, nar, erik, kavak ve söğüt ağaçları bulunmaktadır.³³

Ticarî Bilgiler

Ayıntâb'a Haleb'den gelen kabile ve kervanlarla sabun, kahve, tönbeği (nargile), şeker, karabiber, hekimlikte kullanılan bitki kökleri, çeşitli batı malları, çitârî, kutnu, çuha, basma, kırmızı ve beyaz bez,

³¹ Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 7b.

³² Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 33b-35a.

³³ Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 7b.

şişe, tabak;

Urfa'dan kırmızı biber;

Maraş'dan tahta, direk, pirinç;

Besni'den pamuk, ala kırmızı üzüm;

Kilis'den pamuk kozası ve tatlı zeytin;

Antakya ve Trablus'dan portakal ve limon;

Malatya'dan üzerine çeşitli beyitler yazılmış hediyelik eşya, elma;

Cubul'dan beyaz tuz;

Maraş sancağına bağlı Zeytun'dan ham demir, hayvan nalı;

İslahiye'ye bağlı Arpacıklı ve Topuzlu köylerinden ala tütün;

Ayıntâb köylerinden Cerid, Sarıkaya ve Tahtmur'dan odun ve kömür; bağlı nahiyeleri olan Nurvana, Babilge, Orul, Kürt ve Hıyam'dan zerdâli, şeftali, fıstık, incir, dımaşkî adı verilen kırmızı üzüm, elma, armut; Tilbaşar ve Reşi'den buğday, arpa, mısır darısı, ak ve gülgül darıları gelmektedir. Bu ürünler kazaya ancak yettiğinden, başka yörelere ihraç edilememektedir. Ayıntâb'dan etraftaki beldelelere ise; bal, tahin pekmezi, tahin helvası kabak helvası, elma, armut, üzüm, bastık, sucuk, fıstık, badem, ceviz, kırmızı ve sarı çizme, yemeni, pabuç, dokuma, iplik alacası, bez, aba, kırmızı ve sarı sahtiyan, silahlık, zeytin ve kömür ihracatı yapılmaktadır³⁴.

Ayıntâb ve bağlı nahiyelerde arazi mikdarı 85.716, menâzil 14.595, fabrika ve değirmen ve mağaza ve dükkân ve han ve hamam ve saire sayısı 2.737, tarla/dönüm 500.715, bağ ve bahçe/dönüm 348.028, zeytinlik/dönüm 30.785'tir³⁵.

Eснаflar

1300/1883 yılı itibariyle Ayıntâb'da 11 hân, 11 değirmen, 28 fırın, 130 dükkândan ibâret bir tabakhane, 40 kahvehâne, 10 meyhâne, 50 boyahâne, 3 sâbûnhâne, 15 ma'sara, 1 mûmhâne, 10 hanta, 300 çulha, 500 alacacı, 300 abâcı tezgahı vardır³⁶.

34 Ayıntâb'da sarı kırmızı sahtiyan, alaca, aba, yünden elbiselik kumaşlar, Şam taklidi döşemelik, bez, kanepeler, sandalye ve Sabun imalathâneleri mevcuttur. Halep, Kilis, İdlip taraflarına sahtiyan ve bazen de Mısır ve Anadolu taraflarına alaca bez, aba ve sabun ihraç edilmektedir. Antep'in Halep, Urfa, Maraş ve İskenderun ile çok işlek bir ticareti vardır. Daha geniş bilgi için bkz. Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep, Editörler: Cengiz Eroğlu, Murat Babuşoğlu, Mehmet Köçer, Ankara: Orsam Yay., 2012, s.117.

35 Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 8a.

36 Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 4a.

Dükkânlar

Ayıntâb Kazası'nda;
6950 hâne,
2299 dükkân,
12 han,
13 hamam,
36 camii,
120 mescid,

Ayıntâb kazasına bağlı nahiyelerde 7558 hâne, 78 dükkân, 2 han, 12 cami ve 57 mescid bulunmaktadır. Kaza merkezinde 8 okul, 1 kütübhâne, 9 çeşme ve 15.741 erkek nüfus varken, bağlı nahiyelerde 7 okul, 35 çeşme ve 17.198 erkek nüfus bulunmaktadır. Menâfi Sandığı'nın geliri 300.322 kuruştur³⁷.

1301/1884 tarihli istatistik cedveline göre Ayıntâb'da yeni inşâ edilen, tamir edilen, yanan ve yıkılan binaların sayısal durumu aşağıdaki şekildedir.³⁸

Cins-i emlâk	müceddeden inşâ olunan	tamir olunan	muharrrik olan	münhedim olan
hâne	66	123	1	3
hân	1	2		
hamâm		1		
dükkân	17	21	1	1
mağaza	2	3		
kahvehâne	2	3		
fabrika		2		
değirmen		1		
fırın	1	2		
kiremithâne	1	1		
bahçıvan odası		2		
devlib	1	1		
ma'sara		2		
	91	171	2	4

37 Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 8b.

38 Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 11a).

Hamam ve Çarşılar

Ayıntâb'ta 1884 yılı itibariyle 13 hamam mevcuttur. Kalealtı'nda Eski Bedesten adıyla meşhur Lala Mustafa Paşa'nın yaptırdığı bedesten ile birbirine geçilir iki bedesten daha vardır. Ayrıca Sipahi çarşısı, Hüseyin Paşa'nın yaptırdığı Kuyumcu Çarşısı, Hükümet Caddesi'nde Dârendevî Hüseyin Paşa'nın 1124/1712'de yaptırdığı haffafhâne, Arasa civarında 1275/1860 tarihinde iki parçalı yapılan Mecidiye bedesteni, 1260/1844 yılında Kalealtı'nda inşa edilen bedesten ile iki sahtiyan çarşısı bulunmaktadır³⁹.

Ayıntâb'da Eblehan, Balıklağı, Kalealtı, Sûk-ı Tavîl ve Araz isimli çarşılarda halk alışveriş yapabilmekte, haftada 3 gün Kalealtı'nda, diğer günler Mezârîstan Musallası önünde sabahtan öğleye kadar pazar kurulmaktadır. Bunlardan başka öğleden sonraları Paşa Hanı'nda kadınların evlerde ürettikleri iplikleri çulhalara sattıkları iplik pazarı kurulmaktadır.

Önceleri çarşı ve sokaklar gayet dar iken, 1880'lerde binaların düzenine uyularak, büyük caddelerin çoğu, yenilenmiştir. Dükkânların önlerinde gereksiz binalar kaldırılmış, çarşı ve pazarların önleri düzeltilmiş, çarşıların üzerine yarım kubbe şeklinde kârgir ahşap direkler atılmıştır⁴⁰.

Hayvan Türleri ve Sayıları

Kaza ve nâhiyelerde ahâli, yük hayvanlarından; deve, katır, beygir, merke; çift ve damızlık hayvanlarından öküz ve araki adı verilen sabah ve akşam sağmalarında 4-5 okka süt veren sağmal inek, koyun, keçi, horoz ve tavuk beslemektedir. Sahra ve kırlarda; bülbül, elma kuşu, keklik, akbaba, çayılğan, ebabil, hüthüt, zozir, delice, üveyik, atmaca, serçe; dağ, meşelik ve sahralarda vahşi hayvanlardan; ayı, kurt, çakal, tilki, ceylan, tavşan ile nadiren aslan ve kaplan bulunmaktadır⁴¹.

1884 yılı itibariyle kazada taşıma ve nakliye için 260 beygir, 260 esteri, 270 deve, 1120 merkeb olmak üzere toplam 1910 hayvan vardır. Ziratte kullanılan hayvan sayıları ise, 209 at, 246 kısarak, 10 merkeb, 2050 öküz, 800 ineştir. 1884 yılında ayrıca 20.206 koyun ve 50.504 keçi vardır. Bütün hayvanların toplamı ise 74.025'tir⁴².

39 Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 4a.

40 Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 4â.

41 Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 11a.

42 Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 4b.

Diğer yandan kazada bulunan toplam hayvan sayısı ise şöyledir: Beygir 3000, at 1500, ester 800, deve 300, merkeb 1500, öküz 2500 ve inek 3000⁴³.

Bağ ve Bahçeler

Ayıntâb'da Aynü'l-leben, Meydân, Kirişhâne, Tifteğin ve Kabkablı adlı mevkilerde 580 parça sebze ve zerzevât bostanları ile şehrin etrafındaki mezarlarında 8500 parça beyaz ve siyah üzüm bağları vardır. Mahalle ve ev aralarında ise; 11 bahçe mevcuttur⁴⁴.

Hububat

Ayıntâb merkez ve civardaki 8 nahiyede yetiştirilen hububat miktarı 1296/1880 yılı itibariyle şöyledir:

2689950 kile hinta (arpa), 155750 kile şair (buğday), 15540 kile mercimek, 10880 kile küşne, 8360 kile celban, 3080 kile nohutı 29190 kile mısır, 21990 kile akdarı, 12350 kile gilgil, 1130 kile maş, 600 kile keten, 340 kile küncü, 200 kile lola, 280 kile hörüle olmak üzere toplam 528.870 kiledir.

Orul ve Kızık nahiyelerinden gelen senelik 3-4 kantar sâde yağ kente az gelmektedir. Orul ve Reşi nahiyelerinden yılda 400 kantar zeytinyağı getirilmekte, şehirde bulunan 3 sabunhânede yapılan sabun, kent ve civar kazalarında tüketilmektedir. Antep'te 55.510 dönüm, kazalarında ise 1.986.265 dönüm toplam 2.041.775 dönüm tarla bulunmaktadır⁴⁵.

Kaza ve çevresinde yetişen hububat, sebze ve meyve ise arpa, buğday, mısır, ak darı, gülgül darısı, burçak, börülce, çavdar, susam, nohut, mercimek, kendir, tütün, kavun, karpuz, soğan, sarımsak, bakla, hıyar, acur, patlıcan ve kabaktır⁴⁶.

Ayıntâb nahiyelerinden Nurvana, Babilge, Orul, Kürt ve Hiyâm'da zerdâli, şeftâli, fıstık, incir Dımışkî üzüm, elma ve armut; Tilbaşar ve Reşi nahiyelerinde buğday, arpa, mısır darısı, ak ve gülgül

43 Hasircızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr: 6b.

44 Hasircızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 4a.

45 Hasircızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 5a.

46 Hasircızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 11a.

darıları; Ayıntâb'da bekmez, bal, tahin bekmezi, tahin helvâsı, kabak helvası, bastık, sucuk, fıstık, badem, ceviz bulunmaktadır⁴⁷.

Madenler

Ayıntâb Kazası'nda sahra, dağ, vadi ve tepelerde maden bulunmazken, kazanın batı tarafında 4.5 saat mesafedeki Çarpın Köyü'nde yüksekçe dağın birkaç yerinde kırmızı mermer taşı ve ocağı, yine adı geçen yerin güneyinde, bir saat uzaklıkta Dutluk'taki Küçükdağ madeninde bir tür siyah taş, İhsan Bey mevkiinde sert, bir tür beyaz taş ocağı bulunmaktadır. Kaza binaları, sokak duvarları Sumaklı, Taşçı ve Rumkale'den çıkan pek gevşek ve yumuşak olan havara taşından yapılmıştır. Kazada bulunan kara mermer Arıl'dan, tuz ise cüllablar tarafından Cubul nahiyesinden çıkarılmaktadır. Kaza etrafında dağ ve sahralarda meşe ve ormanlık çok olmayıp, çalı, çırpı bulunmaktadır. Yörede balık ve sülük avlanacak ufakça göller varsa da güzel balık çıkmamaktadır. Ayıntâb ve yöresinde tabii kaplıca bulunmamaktadır⁴⁸.

Pınarlar

Ayıntâb'ın batısında 2.5 saat uzaklıkta Sacurbaşı ve Pancarlı nâmındaki yerlerden çıkan Sacur nehri, değirmen arkından ve Semaviye Köyü'nden geçerek Kadı Değirmeni'ne erişmektedir. Nâbî'nin tarih düşürdüğü "*Diğâr-ı Ayıntâbî cûy-ı Sacur eyledi ihyâ*" ve Husûlî'nin düşürdüğü "*Mâ-hâza himmet-i karhâdan deldik kûhi*" mısralarında da belirttiği gibi 1122/1710 yılında eski Ayıntâb Nâibi Mâhir Efendi döneminde, onun yeniden inşa ve tamirini yaptırdığı yollardan kazaya gelen su, Battal Höyük pınarından çıkan su ile birleşerek, şehir içine gelmiş, camiler, mescidler ve evlerde bulunan kuyulara ve su sarnıçlarına dağıtılmıştır.

Kaza civarında çok büyük köprüler bulunmamaktadır. Ancak Maraş ve İslahiye'den gelen ve giden tüccarın geçtiği Maanoğlu Köprüsü ile diğer mevkilerde Tefdiğin, Aynü'l-leben, Aliyü'n-Neccar, Kara Maraş ve Yazıcık köprüleri mevcuttur. Ayıntâb'dan yarım ve bir saat uzaklıkta, Karalar ve Babilge Köprüleri ile Ayıntâb'a altı saat mesafede bulunan ve harap olan Hacı Köprüsü de vardır⁴⁹.

47 Hasircızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 8a.

48 Hasircızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 9a.

49 Hasircızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 9b-10a.

Kasteller

Günümüzde de bazılarının varlığını ve işlevini sürdürdüğü Kasteller Gaziantep su kültürü içinde çok önemli bir mevkie sahiptir. Risâlede şehirde bulunan Kasteller hakkında değerli bilgiler verilmiştir.

Şehreküstü Mahallesi'nde büyük hayratlardan olan Beşinci kelimesinden bozularak söylenilen Beşirici (Pişirici) Çeşmesi'ne 30 merdiven ile inilir. Suyu çoktur ve iki adet büyükçe bir havuzu ve kayadan oyulmuş ufakça bir mescidi ve içinde rivayete göre; Beşinci hazretlerinin makamları ve mescidin üzerinde iki kat hücresi vardır. Halep Caddesi'nde bulunan İhsan Bey havuzuna da 25 merdivenle inilir. Suyu gayet hafif ve güzeldir, yakınında bulunan mahalle kuyularına taksim olunur. Kürttepe Mahallesi eteklerindeki Tahtani Camii'nde 36 merdivenle inilen havuzun suyu da mahalle kuyularına dağıtılır. Bahsedilen camiilerin avlularında tatlı su kuyuları vardır. Şehrin yarısından fazlasının evlerinde Ayıntab suyunun dağıtılmasından oluşan kuyu ve havuzlar vardır. Kürttepe Mahallesi kuyularında taş tâbir edilen kayaların suyu çok güzel dağıtıldığından özellikle yaz aylarında hayat suyu ve afiyet veren ünvanlarına sahiptir. Kış mevsiminde yağın karlar basılıp yaz mevsiminde çarşı ve pazarlarda şerbetçi esnafı tulumlarını doldurulup meyan kökü ile karıştırarak satarlar. Helvacı esnafı bir nevi ufakça kırmızı üzümünden imal edip yaz mevsiminde dükkânlarda sattıkları şerbetleri soğutmak için beş adet karlıktan kar temin ederler. Şehrin üç tarafında mesire ve gezinti yerleri olarak kullanılan bağ, bahçe ve bostanlar ile güney tarafında da Müslüman mezarları ile sınırlı ve çevrilmiş olan Mezâristandan yarım saat mesafede bulunan Dutluk adlı mahalde 120 kıtadan oluşan dut bahçeleri ve beş adet gayet güzel olan suyu vardır. Dut mevsiminde bahçe sahipleri ağaç ve taştan yapılmış küçük evlerde seher vaktinde topladıkları dutları kutulara koyarak ve mehre tâbir edilen sandıklara yerleştirerek satmak için gönderirler. Yaz mevsiminde ahâli eğlenmek için gece ve gündüz bahsedilen mesire yerlerine gider⁵⁰.

Sonuç

Eserin sonunda, Belediye ve Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendinin yazışmaları, yazarın Terceme-i Hâl şeklinde kaleme aldığı otobiyografisi, çeşitli köylerde yer alan gayrimenkuller ve cinsleri, Mustafa Fehim'in babasının taşınır/taşınmaz mal varlığı ve sahip olduğu kitapların listesi yer

50 Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 10b.

almaktadır⁵¹.

Netice itibarıyla Gaziantep'in Osmanlı Döneminde yetiştirmiş olduğu Hasırcızâde sülalesine mensup Hazırcı-zâde Mustafa Fehim Efendi'nin XIX. yüzyıl ilim ve kültür hayatına katkılarının büyüklüğü hem maddî hem de manevî eserleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Dönemin saygın aileleri arasında yer alan Hasırcızâdeler, tarihçi, edebiyatçı, şair, hattat vs. gibi önemli şahsiyetler yetiştirmişlerdir. Bunlardan bir tanesi de *Risâle fi Tarîf-i Kazâ-yı Ayıntâb* adlı eserin müellifi Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi'dir. Müellifin bu eseri XIX. yüzyılın ikinci yarısında şehrin iktisâdî, içtimâî, sosyal ve kültürel açıdan bilgileri ihtiva ettiği gibi, idari, mâlî ve mimârî açıdan da çok önemli bilgileri hâvidir. Yukarıda adı geçen eserin en özelliklerinden bir tanesi de Osmanlı Şehir Tarihçiliğine yapmış olduğu katkıdır.

Bu cümleden olarak şehir tarihçiliğine örnek teşkil etmesi bakımından Ayıntâb isminin menşei ve terminolojisi, şehrin fizikî ve demografik yapısı, şehrin nüfusu, şehrin eğitim durumu, mektepler, şehirde ilmî hayat, mahalleler ve bu mahallenin özellikleri, burada yaşayanlar, mimarî mekânları, idâri binalar, bu binaların yapısı ve özellikleri, yollar, eski eserler, kaleler, dinî ve sosyal yapılar, camiiler, tarikatler, evliyalar, idarî yapı ve yönetim, hükümet konağı, belediye binası ve yönetimi, belediye gelirleri, belediye personelinin maaşları, askerî bilgiler, vergi gelirleri, şehre dâir sınıî ve ticarî bilgiler, esnaf teşekkülleri, hamam ve çarşılar, hayvan türleri ve sayıları, bağ ve bahçeler, hububat ve istihsal vasıtaları, madenler, sabunhâneler, kasteller, pınarlar ve su kaynakları ve kültürü, eğlence hayatı, mesire alanları, nahiye ve köyler, konar-göçer aşiretler, müslim ve gayrimüslim unsurları üzerinde durması büyük ehemmiyet arz etmektedir.

Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi'nin zengin bir kütüphaneye sahip olması, şehrin ilim ve kültür hayatına dâir bilgiler aktarması müellifin eserinin kaynak değeri bakımından önemini ortaya koymaktadır. Böylece, adı geçen müellifin XIX. yüzyılın ikinci yarısında Antep şehrinin ilim ve kültür hayatına yaptığı katkı büyük ehemmiyet arz etmektedir. Adı geçen eser ise; Şehir Tarihçiliği açısından ana kaynak niteliğindedir. Bu vesileyle Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi'yi hayırla yâd ediyor, ruhu şâd olsun diyoruz.

51 Hasırcızâde Mustafa Fehim Efendi, Aynı Eser, vr. 38a-39b.